

УДК 343.2

Ю. В. Баулін,
докт. юрид. наук, проф., академік
НАПрН України, заступник Голови
Конституційного Суду України

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу звільнення від кримінальної відповідальності як альтернативної форми протидії злочинності. Проаналізовано напрями сучасних досліджень цієї проблематики. Визначено поняття звільнення від кримінальної відповідальності та її юридичну природу, види, передумови, підстави та кримінально-правові наслідки. Розглянуто порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, обов'язкове звільнення від кримінальної відповідальності, дискреційне звільнення від кримінальної відповідальності, передумова звільнення від кримінальної відповідальності, підстава звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності в системі протидії злочинності. Розвиток сучасної кримінально-правової думки, практика законотворення та застосування кримінального закону переконують у наявності двоєдиної тенденції у справі протидії злочинності. Перша з них продовжує класичну залежність між злочином і покаранням. Це стосується насамперед вчинення особливо тяжких і тяжких злочинів та їх кримінально-правових наслідків. Навряд чи людство здатне сьогодні запровадити іншу реакцію на вчинення таких злочинів, як застосування до винних кримінального покарання. Друга тенденція полягає у певному відході від позицій класичної школи щодо жорсткого зв'язку злочину та його правового наслідку – покарання. У випадках вчинення нетяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості суспільство нерідко зацікавлене врегулювати конфлікт, що виник, іншим шляхом, ніж застосування покарання. При цьому, звичайно, повинні бути дотримані права та законні інтереси потерпілої особи і суспільства.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. однією з форм протидії злочинності стало застосування не лише тих заходів, що замінюють або доповнюють

покарання, а й тих, що взагалі виключають кримінальне переслідування. Однією з таких альтернатив є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за цей злочин. Саме тому КК України 2001 р. передбачає випадки, коли за певних умов держава в особі суду відмовляється від реалізації свого виключного права подальшого провадження кримінального переслідування осіб, що вчинили відповідні злочини, і звільняє їх від кримінальної відповідальності, а тому закономірно – і від покарання. Індивідуальний підхід до застосування відповідних норм про звільнення від кримінальної відповідальності не лише не перешкоджає охороні правопорядку від злочинних посягань, а й, навпаки, сприяє успішній протидії злочинності і, як багато хто вважає, здатний досягти цілей покарання без його реального застосування.

Слід погодитися з тим, що звільнення від кримінальної відповідальності певної категорії злочинців є «проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства в напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості, вчинені вперше, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися»¹.

Напрями сучасних досліджень проблем звільнення від кримінальної відповідальності. У період після відновлення незалежності України різним аспектам звільнення особи від кримінальної відповідальності у вітчизняній кримінально-правовій науці приділено велику увагу. Важливим є науковий аналіз юридичної природи та самого поняття такого звільнення². Неабияку

¹ Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 2. – С. 27–32.

² Див.: Бойко, А. М. Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної шкоди [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Бойко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – 24 с.; Івасюк, І. Г. Юридична природа інституту звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / І. Г. Івасюк // Наук. вісн. Чернівець. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Серія: Правознавство. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 45. – С. 185–193; Куц, В. Звільнення від кримінальної відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядку застосування [Текст] / В. Куц // Вісн. Акад. прокуратури України. – 2006. – № 2. – С. 25–30; Ніколаєнко, Т. Б. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності та його зміст [Текст] / Т. Б. Ніколаєнко // Унів. наук. зап. Часоп. Хмельниць. ун-ту упр. та права. – 2007. – № 4(24). – С. 374.

дискусію викликала проблема конституційності інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності³.

Очевидно, що аналіз такого явища, як звільнення від кримінальної відповідальності, потребував з'ясування його місця серед кримінально-правових заходів впливу на злочинність, що є одним із напрямів дослідження проблем кримінальної політики в державі⁴, зокрема в системі кримінально-правового заохо-

³ Див.: Козакевич, Ю. Нелегальність інституту звільнення від кримінальної відповідальності потребує вирішення [Текст] / Ю. Козакевич, М. Коржанський, І. Мирвода, Р. Щупаківський // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2004. – № 2 (15). – С. 220–226; Яценко, С. Конституційний принцип презумпції невинуватості та інститут кримінальної відповідальності в праві України і деяких інших європейських держав: порівняльний аспект [Текст] / С. Яценко // Вісн. Конституц. Суду України. – 2005. – № 2. – С. 56–57; Лемешко, О. М. Конституційно-правові засади інституту звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. М. Лемешко // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (29–30 черв. 2006 р.). – Х., 2006. – С. 439–441; Куц, В. Звільнення від кримінальної відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядку застосування [Текст] / В. Куц // Вісн. акад. прокуратури України. – 2006. – № 2. – С. 25–26; Чен, І. В. Щодо відповідності інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності конституційному принципу презумпції невинуватості [Текст] / І. В. Чен // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. «Сьомі осінні юридичні читання». – Хмельницький, 2008. – Ч. 4. – С. 140–142; Буткевич, В. Фактори негативного впливу на ефективність реалізації прав людини в Україні [Текст] / В. Буткевич // Право України – 2009. – № 4. – С. 39; Дмитренко, І. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим: деякі проблеми законодавчої регламентації [Текст] / І. В. Дмитренко // Правова держава. – 2008. – № 10. – С. 118–121; Дрьомов, С. В. Проблемні питання правового регулювання захисту прав та інтересів особи під час реалізації положень чинного Кримінального кодексу України про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С. В. Дрьомов // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – № 10 (84). – С. 103; Козак, О. С. Реалізація принципу винності діяння при звільненні особи від кримінальної відповідальності [Текст] / О. С. Козак // Наше право. – 2008. – № 2. – С. 59–65; Костенко, А. Н. О криминологических основаниях реформирования уголовного юстиции в Украине [Текст] / А. Н. Костенко // Криминологія в Україні та протидія злочинності. – О. : Фенікс, 2008. – С. 20–26; Дудоров, О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. Дудоров // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2009. – № 1. – С. 40–48; Яценко, С. Щодо відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційному принципу презумпції невинуватості: порівняльно-правовий підхід [Текст] / С. С. Яценко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 7. – С. 43–48; Рось, Г. Закриття кримінальної справи зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості [Текст] / Г. Рось // Право України. – 2009. – № 10. – С. 232–237; Яценко, С. О. Підстави та порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності: актуальні питання [Текст] / С. О. Яценко // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез міжнар. наук. конф. «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18–19 листоп. 2011 р.). – Хмельницький, 2011. – Ч. 4. – С. 174–176; Яценко, С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності? [Текст] / С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 158–166; Назимко, Є. С. Суспільно небезпечне діяння та інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності: актуальні питання співвідношення [Текст] / Є. С. Назимко // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 2. – С. 118.

⁴ Див.: Скибицький, В. В. Деякі проблеми звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання [Текст] / В. В. Скибицький // Матеріали наук.-практ. конф. – К., 1993. – С. 445–447; Ковитиди, О. Ф. Уголовная политика и ее реализация в законодательстве и практике Украины при освобождении от уголовной ответственности [Текст] / О. Ф. Ковитиди // Держава і право. – 2003. – Спецвип. – С. 124–126; Вознюк, А. А. Концептуальні засади звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / А. А. Вознюк // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 січ. 2009 р.). – К., 2009. – С. 235–236; Гнатенко, Є. С. Звільнення від кримінальної відповідальності. Реалії сьогодення [Текст] / Є. С. Гнатенко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. – Х., 2012.

чення⁵ та кримінально-правового компромісу⁶, які інтенсивно досліджуються в сучасній кримінально-правовій науці. Ця проблематика тісно пов'язана із самими цілями, які ставляться перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності у порівнянні із цілями кримінального покарання та іншими кримінально-правовими засобами протидії злочинності⁷. Виявлення цілей досліджуваного інституту та засобів їх досягнення закономірно поставило перед науковцями проблему дослідження ефективності цього інституту⁸.

Важливим є й дослідження конкретних проблем звільнення особи від кримінальної відповідальності, які стосуються, зокрема, як загальних питань класифікації видів такого звільнення⁹, так й аналізу окремих видів такого звільнення, особливо загальних та спеціальних видів¹⁰. У науці кримі-

⁵ Див.: Хряпінський, П. В. Заохочувальні норми як засіб підвищення ефективності боротьби зі злочинами проти особистої волі громадян [Текст] / П. В. Хряпінський // Злочини проти особистої волі людини : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 19–20 верес. 2000 р.) / редкол.: В. В. Сташис та ін. – Х. : ПФ Кн. вид-во «Лествиця Марії», 2002. – С. 29–32; Хлистова, Н. Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. Б. Хлистова ; Акад. адвокатури України. – К., 2008. – 20 с.; Хряпінський, П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України [Текст] : монографія / П. В. Хряпінський. – Х. : Харків юрид., 2009. – 840 с.; Терещук, С. С. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності серед засобів виконання завдань кримінального права [Текст] / С. С. Терещук // Право і безпека. – 2012. – № 1 (43). – С. 185–189; Терещук, С. С. Застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та реалізація кримінально-правового заохочення (теоретичні й практичні проблеми) [Текст] / С. С. Терещук // Актуальні питання публічного та приватного права : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (3 жовт. 2012 р.). – Запоріжжя, 2012. – С. 332–333.

⁶ Див.: Усатий, Г. О. Компроміс як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. О. Усатий ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 17 с.; Усатий, Г. О. Кримінально-правові передумови появи та існування компромісу [Текст] / Г. О. Усатий // Вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 1998. – Вип. 2. – С. 131–146; Усатий, Г. О. Кримінально-правовий компроміс [Текст] / Г. О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 125 с.

⁷ Див.: Козак, О. С. Цілі інституту звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. С. Козак // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2008. – Вип. 10. – С. 263–269.

⁸ Див.: Козак, О. С. Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. С. Козак // Слідча діяльність: проблеми теорії і практики : матеріали наук.-практ. конф. та «круглого столу». – Дніпропетровськ, 2008. – С. 41–43; Лемешко, О. М. Проблеми забезпечення якості та підвищення ефективності застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. М. Лемешко // Правові засади підвищення боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008. – Х., 2008. – С. 40–42; Козак, О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні [Текст] : монографія / О. С. Козак ; ред. О. М. Бандурка. – К. : Освіта України, 2009. – 204 с.

⁹ Див.: Сахнюк, С. В. Освобождение от уголовной ответственности, его виды и классификация [Текст] / С. В. Сахнюк // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2002. – № 3. – С. 111–119; Берзін, П. С. Систематизація різновидів інституту звільнення від кримінальної відповідальності та його відбування за кримінальним правом України [Текст] / П. С. Берзін // Митна безпека. – 2011. – № 1–2. – С. 145–152.

¹⁰ Див.: Мирошниченко, Н. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Н. А. Мирошниченко // Актуальні проблеми держави та права. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 18. – С. 769–773; Гуторова, Н. Деякі особливості застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності [Текст] / Н. Гуторова, А. Золотарьов // Підприємництво, госп-во і право. –

нального права України докладно розроблялися питання, присвячені розумінню підстав, умов (передумов), порядку та кримінально-правовим наслідкам звільнення особи від кримінальної відповідальності¹¹. Звичайно, не менш важливим є дослідження проблем застосування кримінально-правових норм, які регулюють звільнення особи від кримінальної відповідальності¹². І з цієї точки зору є обґрунтованою увага криміналістів до аналізу положень КК України та КПК України в цій частині, їх співвідношення і комплексне регулювання зазначених відносин, особливо у світлі положень нового КПК України¹³.

2004. – № 12. – С. 164; Жарикова, В. А. Общее и специальное освобождение от уголовной ответственности [Текст] / В. А. Жарикова // Правова держава. – 2007. – № 9. – С. 114; Бантишев, О. Деякі питання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. Бантишев, Н. Ангелуца // Юрид. радник. – 2007. – № 2. – С. 87–91; Хлистова, Н. Б. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / Н. Б. Хлистова // Правове життя сучасної України : тези доп. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і асп. складу (5–6 черв. 2009 р., м. Одеса). – О., 2009. – С. 519–520; Хряпінський, П. В. Загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності: проблема конкуренції [Текст] / П. В. Хряпінський // Держава та регіони. Серія «Право». – 2011. – № 2. – С. 110–115; Тростюк, З. А. Окремі проблеми нормотворчої техніки спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності у статтях особливої частини Кримінального кодексу України [Текст] / З. А. Тростюк // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 3. – С. 311–314.

¹¹ Див.: Карпенко, М. О. Підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності за новим законодавством України [Текст] / М. О. Карпенко // Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми : матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф. – Донецьк, 2002. – С. 29–33; Михайленко, О. Удосконалення системи підстав і порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності [Текст] / О. Михайленко // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 2. – С. 51–53; Ющик, О. І. Передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. І. Ющик // Верховенство права у процесі державотворення прав людини в Україні : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (28–29 квіт. 2005 р.). – Острог : Правн. ф-т Нац. ун-ту «Острозька академія», 2005. – С. 431–432; Ніколаєнко, Т. Б. Вчинення злочину вперше як умова звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Т. Б. Ніколаєнко // Наук. вісн. Київ. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 4. – С. 32; Петрова, Н. М. Звільнення особи від кримінальної відповідальності: загальні підстави й умови [Текст] / Н. М. Петрова // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. – Х., 2007. – Вип. 87. – С. 121–124; Письменний, Д. П. Поняття та класифікація підстав звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Д. П. Письменний // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України : тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 25 трав. 2007 р.). – К., 2007. – С. 89–91; Дрьомов, С. Теоретико-методологічні проблеми визначення підстави та умов звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С. Дрьомов // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 6. – С. 122–124.

¹² Див.: Хруслова, Л. Застосування кримінального законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Л. Хруслова // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 6. – С. 52–58; Терещук, С. С. Деякі проблеми застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С. С. Терещук // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези IV міжнар. студ. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2009 р.). – Х., 2009. – С. 349–352.

¹³ Див.: Письменний, Д. П. Звільнення від кримінальної відповідальності (правові та процесуальні питання) [Текст] / Д. П. Письменний // Правова система України: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. – К., 1993. – С. 430–432; Навроцький, В. О. Угода між обвинуваченням і захистом у світлі деяких загальних питань теорії правозастосування [Текст] / В. О. Навроцький // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. – 2000. – Вип. 42. – С. 160–165; Філін, Д. Питання звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Д. Філін // Правн. часоп. Донец. ун-ту. – 2002. – № 2 (8). – С. 43–47; Навроцький, В. О. Про співвідношення положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які регламентують підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / В. О. Навроцький // Альманах кримінального права : зб.

Сучасними є порівняльно-правові дослідження у вітчизняній кримінально-правовій науці, у тому числі і з проблем звільнення від кримінальної відповідальності¹⁴. Багато уваги дослідники приділили аналізу окремих видів звільнення особи від кримінальної відповідальності, що передбачені чинним КК України¹⁵, при цьому довгий час тривала дискусія щодо обґрунтованості такого звільнення на підставі актів амністії та помилування¹⁶.

ст. – К., 2008. – Вип. 1. – С. 391–400.

¹⁴ Див.: Перепадя, О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Перепадя ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – С. 10; Козак, О. С. Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності: порівняльно-правовий аналіз [Текст] / О. С. Козак // Наше право. – 2006. – № 1. – С. 47–52; Савченко, А. Звільнення від кримінальної відповідальності в Україні та США (на рівні федерації): порівняльний аналіз [Текст] / А. Савченко // Механізм правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства (Осінні юридичні читання) : тези доп. та повідомл. учасн. Всеукр. курсант.-студ. наук. конф., 10 листоп. 2006 р. – Львів, 2006 – С. 121–122.

¹⁵ Див.: Письменний, Д. П. Звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки України [Текст] / Д. П. Письменний // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 270; Житний, О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [Текст] : монографія / О. О. Житний. – Х. : Вид. Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 151 с.; Дудоров, О. О. Доктринальне і судове тлумачення кримінально-правового поняття «зміна обстановки» (на прикладі злочинного ухилення від оподаткування) [Текст] / О. О. Дудоров // Наук.-практ. комент. – 2005. – № 6. – С. 47; Ященко, А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Ященко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.; Григор'єва, М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.; Петрова, Н. М. Поняття й ознаки звільнення від кримінальної відповідальності за давністю в КК України [Текст] / Н. М. Петрова // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. – 2007. – Вип. 90. – С. 152; Ніколаєнко, Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. Б. Ніколаєнко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 20 с.; Губська, О. А. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [Текст] / О. А. Губська // Адвокат. – 2008. – № 3 (90). – С. 24; Крет, Г. Р. Закриття справи у зв'язку із закінченням строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності [Текст] / Г. Р. Крет, В. В. Король // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008. – № 3. – С. 281; Мандриченко, Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим [Текст] : монографія / Ж. В. Мандриченко. – О. : Фенікс, 2009. – 228 с.; Сичук, О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки [Текст] / О. Сичук // Вісн. прокуратури. – 2010. – № 4. – С. 92–97.

¹⁶ Див.: Благодир, С. М. Амністія та помилування [Текст] / С. М. Благодир // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2000. – С. 127; Губська, О. А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності й покарання під час застосування амністії та помилування [Текст] / О. А. Губська // Адвокат. – 2001. – № 4–5. – С. 18; Філін, Д. Питання звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Д. Філін // Правн. часоп. Донец. ун-ту. – 2002. – № 2 (8). – С. 46; Шиян, А. Г. Обставиною, що виключає провадження у кримінальній справі, акт помилування бути не може [Текст] / А. Г. Шиян // Право і безпека. – 2003. – № 2 – С. 151; Телефанко, Б. М. Проблеми тлумачення норм КК України про застосування амністії і помилування [Текст] / Б. М. Телефанко // Проблеми коментування кримінального закону : матеріали міжнар. конф. // Наук. вісн. Львів. юрид. ін-ту МВС України. – 2004. – № 2 (2). Дод. 2. – С. 164; Півненко, В. Звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності [Текст] / В. Півненко // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – № 6 (36). – С. 39; Мостепанюк, Л. Правове регулювання умов і порядку помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі [Текст] / Л. Мостепанюк // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – № 10. – С. 23; Музика, А. А. Амністія і помилування в системі сучасного українського права [Текст] / А. А. Музика, С. М. Школа // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 12, 23; Палійчук, О. В. Кримінально-правова політика держави у сфері звільнення від покарання на підставі акта про амністію та помилування [Текст] / О. В. Палійчук // Кримінально-

У 2004 р. видано монографію «Звільнення від кримінальної відповідальності», в якій розглянуті та розвинені сучасні погляди на юридичну природу, поняття, види, передумови, підстави, порядок звільнення від кримінальної відповідальності, а також піддані аналізу загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності¹⁷.

Юридична природа та поняття звільнення від кримінальної відповідальності. У вітчизняній кримінально-правовій літературі висловлюються різні думки з приводу розуміння правової природи звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Дослідники звільнення від кримінальної відповідальності відносять його до форм реалізації кримінальної відповідальності, вважають звільнення від кримінальної відповідальності інститутом кримінального права, що диференціює відповідальність; радикальним засобом диференціації кримінальної відповідальності; юридичним фактом, що припиняє кримінальне праводношення, який звільняє особу від несприятливих правових наслідків, тощо.

Оцінюючи ці підходи, не можна не помітити, що висновок про те, що звільнення від кримінальної відповідальності є однією з форм її реалізації, по суті, є суперечливим. Якщо особа звільняється від кримінальної відповідальності (а таке звільнення можливе лише до набрання законної сили обвинувальним вироком суду) і реальна кримінальна відповідальність починається (реалізується) саме із цього моменту, то незрозуміло, як звільнення від такої відповідальності можна віднести до форм її реалізації. У такому разі треба

правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми : матеріали міжнар. наук. конф. 17–18 листоп. 2006 р. – Донецьк : Донец. юрид. ін-т, Луган. ДУВС, 2006. – С. 256; Яценко, С. Кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти інституту помилування за чинним вітчизняним законодавством на тлі положень Конституції України [Текст] / С. Яценко // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 11. – С. 5; Чепелюк, О. В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Чепелюк ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 16 с.; Бурдін, В. М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні [Текст] / В. М. Бурдін // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Серія юрид. – 2011. – Вип. 54. – С. 339–340.

¹⁷ Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.; Рецензія: Тихий, В. П. Нове дослідження проблем звільнення особи від кримінальної відповідальності [Текст] / В. П. Тихий, М. І. Панов // Законодавство України. Наук.-практ. коментарі. – 2004. – № 7. – С. 76–79.

або вважати таку реалізацію з більш раннього періоду (наприклад, як інколи вважають, із дня вчинення злочину, притягнення до кримінальної відповідальності), або визнати, що звільнення особи від кримінальної відповідальності ще не є ані формою, ані стадією реалізації кримінальної відповідальності.

Навряд чи можна погодитися і з тим, що звільнення від кримінальної відповідальності є інститутом (засобом) диференціації кримінальної відповідальності. Перш за все суб'єктом такої диференціації виступає законодавець. Саме він у нормах, що закріплені в КК України, диференціює ще заздалегідь, до вчинення злочину, потенційну кримінальну відповідальність щодо різних категорій злочинів і злочинців. Звільнення ж від кримінальної відповідальності – це прерогатива суду, який не тільки не застосовує той масштаб диференціації кримінальної відповідальності, який заклад законодавець, а, навпаки, взагалі відмовляється від покладення на цю особу тих обмежень її прав і свобод, які передбачив законодавець за вчинений нею злочин. Таким чином, суд не диференціює кримінальну відповідальність щодо даної особи, а на підставі закону індивідуалізує підхід до визначення долі особи, яка вчинила злочин, а саме звільняє її від кримінальної відповідальності.

Висловлена і така точка зору, що норми КК України, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, слід віднести до «компромісних»¹⁸. З другого боку, широко застосовується до оцінки таких норм і поняття «альтернативи кримінальному переслідуванню». Розгорнутий аналіз цього поняття з позиції зарубіжних та вітчизняних кримінально-правових традицій було здійснено російським дослідником Л. В. Головком, який, зокрема, у першу чергу до альтернативних механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів відніс звільнення особи від кримінальної відповідальності¹⁹.

¹⁸ Див.: Усатий, Г. О. Кримінально-правовий компроміс [Текст] / Г. О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 125 с.

¹⁹ Головко, Л. В. Альтернативы уголовного преследования в современном праве [Текст] / Л. В. Головко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 251–253.

Важливим є і з'ясування поняття звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таке поняття пов'язано із самим розумінням такої відповідальності. Наприклад, висновок, що при звільненні від кримінальної відповідальності особа звільняється від винесення обвинувального вироку, пояснює і визначення такого звільнення, які наводяться в літературі. Так, за П. С. Матишевським, звільнення від кримінальної відповідальності – це наявність законних підстав та певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила злочин, від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання²⁰. С. С. Яценко вважає, що звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана відповідно до кримінального, кримінально-процесуального закону відмова держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин²¹. Подібним чином визначає звільнення від кримінальної відповідальності й О. О. Дудоров, зазначаючи, що під звільненням від кримінальної відповідальності розуміється відмова держави в особі компетентних органів від притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності²². За позицією О. Ф. Ковітіді, звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави в передбачених законом випадках від засудження й покарання особи, діяння якої містить склад злочину²³. В. В. Скибицький указував, що звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачене законодавством усунення відповідальності особи, яка вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння, якщо цілі покарання і завдання кримінального законодавства можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без засто-

²⁰ Матишевський, П. С. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К. – 2001. – С. 219–220.

²¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / за ред. С. С. Яценка. – К. : А.С.К., 2003. – С. 99.

²² Див.: Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Прав. джерела, 2002. – С. 254–255.

²³ Ковітіді, О. Ф. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх [Текст] / О. Ф. Ковітіді // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – № 3. – С. 96–100.

сування кримінально-правового примусу²⁴.

Виходячи з авторського бачення видів кримінальної відповідальності – потенційної і реальної²⁵, можна констатувати, що особа звільняється саме від потенційної відповідальності, адже звільнення від такої відповідальності відбувається до початкового моменту реальної кримінальної відповідальності, а саме до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Немає вироку – немає і реальної кримінальної відповідальності, а отже, особу звільняють від потенційної кримінальної відповідальності. Така відповідальність уже в потенції закріплена в санкції кримінально-правової норми, однак ця потенція не переходить у дійсність, оскільки суд виносить не обвинувальний вирок, а ухвалу про припинення провадження у справі (ст. 288 КПК України). Зазначене дає підставу вважати, що під звільненням від кримінальної відповідальності слід розуміти звільнення особи лише від майбутньої, потенційної відповідальності. Іншого висновку дійшла й М. Є. Григор'єва, яка зауважує, що «звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям відноситься до виду звільнення від реальної кримінальної відповідальності»²⁶. На наш погляд, звільнення від реальної кримінальної відповідальності є по суті звільнення від призначення покарання, або звільнення від відбування призначеного покарання, або звільнення від подальшого відбування покарання чи дострокове зняття судимості²⁷. Саме цій логіці і підпорядкована структура Загальної частини КК України, в якому розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» розташований перед розділом X «Покарання та його види», а розділ XII має назву «Звільнення від покарання та його відбування».

²⁴ Скибицкий, В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания [Текст] / В. В. Скибицкий. – Киев : Наук. думка, 1987. – С. 183.

²⁵ Див.: Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – С. 35.

²⁶ Григор'єва, М. Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – С. 20.

²⁷ Див.: Письменський, Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування [Текст] / Є. О. Письменський. – Луганськ, 2011. – С. 48–63.

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України²⁸.

Така позиція, що підтримана у доктрині²⁹, була сприйнята і Пленумом Верховного Суду України, який визначив, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, установленому КПК України³⁰.

Дискусія щодо конституційності інституту звільнення від кримінальної відповідальності. У вітчизняній кримінально-правовій літературі довгий час дискутується питання щодо конституційності інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності. Суть дискусії полягає у відповіді на запитання, чи є суб'єкт, якого звільняють від кримінальної відповідальності, винним у вчиненні злочину і, взагалі, чи можна вважати злочином вчинення суб'єктом діяння, від відповідальності за яке його звільнили. Головним аргументом на користь визнання інституту звільнення від кримінальної відповідальності таким, що не відповідає Конституції України, є твердження криміналістів щодо невідповідності його положенням ст. 62 Конституції України, в якій зазначено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено вирок суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь».

²⁸ Див.: Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. В. Баулін. – К., 2004. – С. 58.

²⁹ Див.: Козак, О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні [Текст] / О. С. Козак. – К., 2009. – С. 30.

³⁰ Див. п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням».

Вихідна позиція полягає в тому, що для застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства необхідне обов'язкове встановлення того, що ця особа вчинила саме злочин. При цьому законодавче визначення (ст. 11 КК України) передбачає винуватість особи як одну з ознак злочину. Отже, сам по собі факт звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить про визнання особи винуватою і вимагає відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України винесення обвинувального вироку суду. Як вважає В. М. Куц, до законодавчої формули злочину слід додати ще одну ознаку, умовно кажучи, «процедуру», а насправді – конституційно-правову за своїм змістом: злочином вважають лише суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом, визнаним злочинцем обвинувальним вироком суду, який вступив у законну силу. Усі інші діяння, якими б небезпечними вони не здавалися, не є злочинами³¹.

Ця проблема неодноразово розглядалася вченими-юристами. Зокрема, на думку С. С. Яценка, «з метою усунення колізій між положеннями КК і КПК, з одного боку, і положеннями Конституції України (мова йде про закріплений у ній принцип верховенства права – ст. 8 та принцип презумпції невинуватості – ст. 62), з другого, доцільно розглянути питання про можливість врахування законодавчого досвіду зарубіжних країн, зокрема, стосовно можливості відмови від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, удосконалення інших засобів кримінально-правового регулювання на вчинений злочин, наявність якого встановлено обвинувальним вироком суду»³².

Таким чином, суперечність інституту звільнення особи від криміналь-

³¹ Куц, В. Звільнення від кримінальної відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядку застосування [Текст] / В. Куц // Вісн. Акад. прокуратури України. – 2006. – № 2. – С. 25–30.

³² Яценко, С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9–10. – С. 167–168.

ної відповідальності Конституції України вбачається в тому, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка за вчинений злочин не була засуджена обвинувальним вироком суду, а це, мовляв, є порушенням презумпції невинуватості. Однак, по-перше, говорячи про порушення принципу презумпції невинуватості, потрібно з'ясувати, у чому це порушення полягає. Відомо, що до змісту згаданого принципу прийнято відносити щонайменше дев'ять складових елементів³³. Видається, що жодна із складових цього принципу не порушується при звільненні особи від кримінальної відповідальності з таких причин: 1) на особу не покладається обов'язок доводити свою невинуватість у скоєному; 2) така особа лише має право доводити наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності і давати з приводу цього свідчення, відмова від чого не є підставою для визнання її винною; 3) на таку особу знову ж таки не перекладається обов'язок доказування її невинуватості і від неї не можна домагатися свідчень шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; 4) обвинувачення так само не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 5) визнання обвинуваченим своєї вини не може бути покладено в основу обвинувачення, оскільки тут обвинувальний вирок не виноситься взагалі; 6) усі сумніви щодо доведеності вини особи продовжують тлумачитися на її користь; 7) суд не вирішує питання про доведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину, оскільки не постановляє вироку; 8) факт притягнення особи до участі в справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу і подальше звільнення її від кримінальної відповідальності не розцінюються як докази її винуватості або як покарання; 9) після звільнення особи від кримінальної відповідальності з нею не можна поводитися як із винною, а також публічно, у ЗМІ та будь-яких офіційних документах твердити, що дана особа є злочинцем. Отож, жодна зі складових презумпції невинуватості

³³ Див.: Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 71–72.

нуватості при звільненні від кримінальної відповідальності не страждає.

По-друге, коли в кримінальному законі йдеться про «особу, яка вчинила злочин», то при цьому не завжди вимагається наявність обвинувального вироку, як би це не стверджувалося. Яскравий приклад тому – ст. 38 КК України, яка передбачає виключення кримінальної відповідальності за затримання особи, що вчинила злочин. У цьому разі визнання особи такою, що вчинила злочин, відбувається приватною особою безпосередньо після його вчинення, проте такі дії не вважаються порушенням принципу презумпції невинуватості. Тому не можна говорити про порушення цього принципу і тоді, коли суд (а не пересічний громадянин, як при затриманні злочинця), звільняючи особу від кримінальної відповідальності, констатує наявність у діянні такої особи ознак злочину.

По-третє, у чинному КК України звільнення від кримінальної відповідальності фактично існує як відмова від кримінального переслідування. Погоджуючись із цим, звернемо увагу на те, що звільнення від кримінального переслідування є інститутом кримінально-процесуального права, який у матеріальному кримінальному праві може проявлятися не лише у звільненні від покарання, а й виключенні кримінальної відповідальності та звільненні від неї. При цьому звільнення від кримінальної відповідальності не може мати місце після засудження особи, оскільки з моменту набуття вирокон законної сили особа вже є такою, що піддана кримінальній відповідальності. Отже, звільненою від неї вона вже не може бути, і мова може йти лише про можливість звільнення від покарання як складової частини такої відповідальності.

Нарешті, по-четверте, звільнення від кримінальної відповідальності неможливе, якщо особа, яка вчинила злочин, проти цього заперечує (див., наприклад, ч. 7 ст. 284 КПК України). Отож, у такої особи є право заперечувати проти звільнення від кримінальної відповідальності, після чого справа слухається загальним порядком і цілком може завершитися виправдувальним

вироком³⁴.

Види звільнення від кримінальної відповідальності. Обов'язкове і дискреційне звільнення від кримінальної відповідальності. Залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності, виділяють два види такого звільнення: імперативне (обов'язкове) і дискреційне (факультативне, необов'язкове). Дискреційними є звільнення, передбачені ст. 47 КК України (передача на поруки), ст. 48 КК України (зміна обстановки) та ч. 1 ст. 97 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Це означає, що за наявності підстав, передбачених зазначеними статтями, суд вправі, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. В усіх інших випадках вимога закону щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності є імперативною, тобто зобов'язуючою суд звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад, при дійовому каятті або примиренні з потерпілим, а також після закінчення строків давності й у спеціальних видах звільнення, передбачених в Особливій частині КК України).

Умовне та безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності. Звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути безумовним та умовним. Безумовне звільнення означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно, таке звільнення не ставиться в залежність від подальшої поведінки особи після ухвалення рішення про її звільнення. Якщо, наприклад, особа, яка була звільнена судом від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України (дійове каяття), після цього вчинить новий злочин, ця обставина не може вплинути на раніше прийняте законне й обґрунтоване рішення про звільнення її від відповідальності. З цього погляду всі види звільнення від кримінальної відповіда-

³⁴ Див.: Баулін, Ю. В. Наука. Політика. Закон [Текст] / Ю. в. Баулін, Ю. А. Пономаренко // Юрид. вісн. України. – 2009. – 24–30 жовт. (№ 43). – С. 6.(наукова рецензія). – К. : Юрінком Інтер, 2005 р.

льності є безумовними, крім двох, а саме: звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи або організації (ст. 47 КК), а також звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК). У першому випадку особа звільняється від кримінальної відповідальності під умовою, що протягом року виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку. У протилежному разі вона притягується до кримінальної відповідальності за раніше вчинений нею злочин. У другому випадку такою умовою є неухилення особи від застосування до неї примусових заходів виховного характеру. У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягається до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 97 КК).

Загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. КК України передбачає випадки звільнення від кримінальної відповідальності як у Загальній, так і в Особливій частині. У Загальній частині КК України передбачено 10 загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки вони мають загальне значення для певних видів злочинів та злочинців. Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності, які застосовуються стосовно певних злочинів за наявності відповідних підстав.

Слід зазначити, що тенденція до збільшення кількості спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності отримала суперечливу оцінку. Одні дослідники пропонують іти цим шляхом, поступово замінюючи суто теоретичні конструкції Загальної частини про звільнення від кримінальної відповідальності на чіткі і змістовні положення Особливої частини. Інші, навпаки, виступають за уніфікацію даних видів звільнення іншим шляхом – за допомогою узагальнення спеціальних підстав і закріплення їх

у Загальній частині КК України.

Передумова та підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Передумова – це щось, що передує розглядуваному явищу, без наявності чого розглядуване явище не існуватиме³⁵.

Видається доцільним виділяти саме передумову звільнення особи від кримінальної відповідальності³⁶. Така точка зору отримала прихильників серед українських правознавців, які згодні з тим, що встановлення в діянні особи всіх ознак складу злочину є передумовою звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності³⁷, зокрема вчинення особою певного виду злочину³⁸ чи вчинення злочину невеликої тяжкості³⁹.

Очевидно, що КК України містить достатньо вказівок стосовно визначення передумов звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного злочину, бо, як уже зазначалося, звільнити від відповідальності можна лише в разі, якщо є підстава для такої відповідальності. Так, відповідно до ст. 45 КК України передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, а відповідно до статей 47 та 48 КК України – вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості тощо. Отже, мова йде про вчинення злочину певного виду, який визначається відповідно до ст. 12 КК України («Класифікація злочинів»). В Особливій частині КК України така передумова сформульована однозначно. Так, згідно з ч. 3 ст. 263 КК України

³⁵ Див.: Ожегов, С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз. 1991. – С. 771.

³⁶ Див.: Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Ю. В. Баулін // Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / відп. ред. Ю. В. Баулін. – Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2013. – С. 368–387.

³⁷ Див.: Житний, О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [Текст] / О. О. Житний. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 152.

³⁸ Див.: Наден, О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Наден ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – С. 20.

³⁹ Див.: Григор'єва, М. Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – С. 20.

передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями є вчинення нею одного із злочинів, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 263 КК України, а відповідно до ч. 6 ст. 369 КК України – такою передумовою є пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі, тобто вчинення злочину, передбаченого ст. 369 КК України, тощо. Нарешті, передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею не тільки закінченого, але й незакінченого злочину, а так само вчинення такого злочину одноособово чи у співучасті.

Підстава – це те головне, на чому ґрунтується що-небудь, або те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка кого-небудь⁴⁰. Тож, підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності визнається або певна її посткримінальна поведінка, яка заохочується державою (наприклад, добровільна відмова від доведення злочину до кінця, діяльне або щире каяття, примирення з потерпілим, повідомлення про певний злочин тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, сплив строку давності тощо), з якою КК України пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманній тільки цьому виду передумовою та підставою, тому кожний вид застосовується самостійно і не може замінити один одного або сполучатися з іншим.

Кримінально-правові наслідки звільнення особи від кримінальної відповідальності. Набрання законної сили постановою (ухвалою) суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, що вчинила злочин, і державою. Це означає, зокрема, що з цього моменту дана особа вже не

⁴⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / (уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел). – К. ; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. – С. 1728.

несе обов'язку відповідати перед державою за вчинене, не може нести тягаря кримінальної відповідальності. Оскільки звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце лише до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа, яка звільнена від такої відповідальності, природно, вважається такою, що не має судимості (ст. 88 КК).

Далі, вчинене раніше особою злочинне діяння визнається юридично незначимим, віддається забуттю. Так, вчинений раніше злочин не може враховуватися при визначенні повторності злочинів. Відповідно до ч. 4 ст. 32 КК України, «повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом...». Так само, вчинений раніше злочин не враховується при визначенні сукупності злочинів. Згідно з ч. 1 ст. 33 КК України при визначенні сукупності «не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом». Крім того, у зв'язку з цим при призначенні покарання особі, яка після звільнення від кримінальної відповідальності вчинила новий злочин, раніше вчинений злочин не може визнаватися як обставина, що обтяжує покарання.

Водночас звільнення особи від кримінальної відповідальності не свідчить про її виправдання, оскільки кримінальне провадження припиняється з nereабілітуючих для особи підстав, тобто не за відсутності події злочину і не відсутності в діянні особи складу злочину. З цього приводу ще С. І. Зельдов звертав увагу на те, що звільнення від кримінальної відповідальності «погашає» кримінально-правове значення факту вчинення злочину, зберігаючи його кримінологічне значення і цивільно-правові наслідки делікту⁴¹. Дійсно, звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинений злочин не виключає можливості притягнення її, наприклад, до цивільно-правової відповідальності за заподіяну майнову шкоду або до дисциплінарної

⁴¹ Зельдов, С. И. Освобождение от наказания и его отбывания [Текст] / С. И. Зельдов. – М., 1982. – С. 102.

відповідальності згідно із законом.

У літературі висловлюються твердження – і вони заслуговують на увагу – про недоцільність безумовного припинення всіх кримінально-правових наслідків у результаті звільнення від кримінальної відповідальності. Деякі автори вважають, що, оскільки інститут звільнення від кримінальної відповідальності не відповідає принципу невідворотності відповідальності за вчинене, було б доцільним, щоб положення Загальної частини КК України, які передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, закріплювали положення про те, щоб особа після звільнення від кримінальної відповідальності два-три роки відчувала над собою незримий меч кримінального закону⁴².

Порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності. Згідно з ч. 2 ст. 44 КК України звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом. Таким законом є КПК України, який передбачає порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності (§ 2 глави 24). Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення (ч. 2 ст. 285 КПК).

Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове

⁴² Див.: Григор'єва, М. Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – С. 21.

розслідування та судового провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку (ч. 3 ст. 285 КПК).

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду (ч. 2 ст. 286 КПК). Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 286 КПК).

Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання (ч. 4 ст. 286 КПК).

Відмежування звільнення особи від кримінальної відповідальності від виключення кримінальної відповідальності. Відмежування звільнення особи від кримінальної відповідальності від виключення такої відповідальності можна провести за такими ознаками:

1) при звільненні особи від кримінальної відповідальності спочатку констатується вчинення нею певного злочину, а потім здійснення цією особою певних дій, які заохочуються державою (наприклад, дійове каяття, примирення з потерпілим тощо), або перебіг певних подій (наприклад, сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності), тобто констатуються наявність передумови та підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності. При виключенні кримінальної відповідальності особи констатується, що діяння не є злочином, тобто відсутня підстава для кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну об'єктам кримінально-правової охорони;

2) звільнення від кримінальної відповідальності можливо лише у випадках, передбачених у Загальній та Особливій частинах КК України, тобто перелік цих випадків є обмеженим. У той же час підстави для виключення кримінальної відповідальності, передбачені не лише у КК України, а й в інших законах та нормативно-правових актах України, тобто перелік підстав для виключення кримінальної відповідальності не обмежується тільки КК України;

3) звільнення від кримінальної відповідальності може бути обов'язковим або дискреційним. Виключення кримінальної відповідальності, навпаки, завжди є обов'язком держави;

4) звільнення від кримінальної відповідальності не реабілітує особу перед державою і суспільством. Виключення кримінальної відповідальності завжди ґрунтується на реабілітуючій підставі, а саме відсутності підстави кримінальної відповідальності;

5) звільнення від кримінальної відповідальності не звільняє особу від цивільно-правової, дисциплінарної та іншої юридичної відповідальності за заподіяну шкоду. Виключення кримінальної відповідальності, як правило, тягне за собою і виключення іншої юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну об'єктом кримінально-правової охорони, крім випадків, передбачених законом.

Баулин Ю. В. Освобождение от уголовной ответственности

Статья посвящена анализу освобождения от уголовной ответственности как альтернативной формы противодействия преступности. Проанализированы направления современных исследований этой проблематики. Определено понятие освобождения от уголовной ответственности и ее юридическая природа, виды, предпосылки, основания и уголовно-правовые последствия. Рассмотрен порядок освобождения от уголовной ответственности.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, освобождение от уголовной ответственности, обязательное освобождение от уголовной ответственности, дискреционное освобождение от уголовной ответственности, предпосылка освобождения от уголовной ответственности, основание*

освобождения от уголовной ответственности.

Baulin Y.V. The Exemption from Criminal Responsibility

The article is devoted to the study of exemption from criminal responsibility as an alternative form of combating crime. The directions of modern research in this area is analyzed. The procedure of exemption from criminal responsibility is researched.

Key words: *criminal responsibility, exemption from criminal responsibility, obligatory exemption from criminal responsibility, discretionary exemption from criminal responsibility, background of exemption from criminal responsibility, basis of exemption from criminal responsibility.*